

ЗБРОЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ XVIII-XIX СТ. В КОЛЕКЦІЇ НМІУ

Розвідка присвячена козацькій зброї, що була в користуванні запорозької старшини Олешківської (1711-1728 рр.) та Задунайської Січей (1775-1828 рр.), розташованих на землях, підвладних Кримському ханству та Туреччині. Детально проаналізовано походження і зміст герба, написів, вигравіруваних на поверхні зброї.

Ключові слова: Олешківська Січ, Задунайська Січ, козацька зброя, герб, епіграфіка.

Славні традиції запорозького лицарства знайшли своє відображення в пам'ятках. Знищення російським урядом Чортомлицької Січі (1652-1709) започаткувало багаторічне блукання запорожців та їх нащадків по територіях Російської імперії та Туреччини в пошуках пристанища. Вцілілі січовики перейшли у володіння Кримського ханства і заснували впродовж 1709-1711 рр. Січ біля гирла правобічної притоки Дніпра р. Кам'янки, нині – територія с. Республіканця Бериславського району Херсонської області. З 1711 року вони переселились до Олешок – пониззя лівого берега Дніпра, неподалік Кардашинського лиману, нині – територія м. Цюрупинська Херсонської області [18, с. 50-51]. У колекції НМІУ зберігаються унікальні пам'ятки запорозької еміграції XVIII-XIX ст. Особливу увагу привертає форма для відливання куль або т. зв. кулелійка (фото 1). Із записів про експонат в інвентарних картці та книзі дізнаємося, що кулелійку виготовлено з рогу лося наступних розмірів: довжиною – 25,5 см, шириною – 12,5 см. Із чільного боку поверхні розміщено до півсотні ямок-заглиблень, в яких застигав розплавлений свинець, утворюючи кулі калібром 4-6 мм. Від тривалого вжитку поверхня експонату виявилась потертою, у подряпинах, ямки-заглиблення від гарячого свинцю стали випаленими, наскрізними, а місцями злилися в один великий отвір [6]. На жаль, музейні інвентарі не інформують про шляхи її надходження до колекції. На сьогоднішній день кулелійка знайшла в музейному зібранні своє почесне місце. Вона – цікавий експонат постійно діючої експозиції «Україна у XVIII столітті».

Вперше на цю річ звернув увагу В. О. Сидоренко – науковий співробітник музею 1960-80-х рр., дослідник соціально-політичної історії України XVI-XVIII ст., зброезнавець, автор ряду наукових розвідок козацької доби. З цього приводу, у 1969 році він опублікував у журналі «Україна» невелику замітку про експонат під назвою: «Року 1719...» [12, с. 25]. У повідомленні науковець обмежився загальним описом історичної пам'ятки, акцентувавши увагу при цьому на розміщених у верхній частині виробу геральдичний знак та напис під ним, про які мова піде далі. У кінці повідомлення історик зазначив, що такі «автографи» на військовому спорядженні ще й «...надто датовані...» майже не трапляються. «Виливниця» (авторська назва) ж самотній у своєму роді експонат. На жаль, залишається невідомим, де й коли відшукали цю річ та хто був її власником у минулому? Ця проблема і стала предметом дослідження.

Схоже на те, що вся «біографія» кулелійки – це низка неймовірних легенд, таємниць та загадок. Ключем до атрибуції експоната стали вирізані на її чільній поверхні герб та напис – характерні знаки, за якими атрибутовують зброю (фото 1а). Саме на зміст, форму та техніку нанесення символів першочергово звертають увагу в процесі аналізу різноманітного озброєння – від простих до найкоштовніших екземплярів. Отже, на основі аналізу реальних символів атрибуємо досліджуваній предмет із музейного зібрання.

Почнемо аналіз із напису, оскільки він є чітким, лаконічним і зрозумілим:

**« А НУТЬ ХЛОПЦЫ СЛАВНЫ / ЗАПОРОЖЦЫ ПУЛИ ОТЛИВАИТЬ / НЕ ВИРЫХЬ
УБИВАИТЬ СВОЮ / РОДИНУ И ВИРУ ОБОРОНЯИТЬ / РОКУ αΨΘΙ ΠΟΝΙΑ ΚΒ».**

**«А НУМО ХЛОПЦІ СЛАВНІ / ЗАПОРОЖЦІ КУЛІ ВІДЛИВАЙТЕ / НЕВІРНИХ УБИВАЙТЕ СВОЮ /
РОДИНУ І ВИРУ ОБОРОНЯЙТЕ / 1719 РОКУ 22 ЧЕРВНЯ».**

Патріотичний за змістом напис являє собою спонукальну до дії сентенцію, яка прославляє запорозьких козаків як захисників української землі, своїх родин і віри християнської. Для передачі напису використано російський цивільний шрифт. Дата напису позначена літерами кирилиці: рік – «αΨΘΙ» – «1719», число – «ΚΒ» – «22» [9, с. 120]. Зі змісту напису випливає, що мова йде про бойові звитяги славних лицарів степів – запорожців у 1719 році. З історії відомо, що в цей час головним поселенням запорозьких козаків було Олешківська Січ.

ького війська була Олешківська Січ (1711-1728), а їх відважним кошовим отаманом – Іван Малашевич (07.1716-06.06.1720) [3, с. 107]. Відомий дослідник запорозької старовини Д. Яворницький, обстежуючи у 1880-х рр. місця колишніх Січей, спираючись на перекази місцевих старожилів та випадкові речові знахідки, досить точно визначив місце, де була колись Січ. Розташовувалась вона на північно-східній околиці Олешок на березі дніпрового рукава р. Конки [19, с. 134].

Вимушене перебування Січі під протекцією Кримського ханства, що суворо обмежувало права і вольності запорозького козацтва, гальмувало розвиток поселення, зумовлювало його убогість і відхід від запорозьких будівельних традицій. Олешківська Січ була невеликою і не мала традиційного планування та укріплень. Козаки жили в напівземлянках, а молилися в невеличкій похідній церкві, критій очеретом [18, с. 50]. Археологічні обстеження 1990-х рр. виявили серед сучасної забудови рештки житлових, господарських та інших споруд Січі, а також значний речовий матеріал козацької доби – побутову кераміку, кахлі, гарматні ядра, знаряддя праці. Рештки куренів позначені слідами пожежі. Це підтверджує відомості про те, що залишаючи Олешки, запорожці спалили Січ [18, с. 51].

Перебуваючи в Олешках, запорожці неодноразово прохали гетьманів Івана Скоропадського, а з часом і Данила Апостола клопотатися перед самодержцями про дозвіл на повернення Січі на свої колишні землі. Ті підтримували такі прагнення, добивалися певних полегшень для запорожців, які визнавали свої «провини». Однак кардинально справа не вирішувалася. Та й серед січовиків не було єдності в цьому питанні.

Однією з найважливіших ознак, що дозволяють атрибутувати пам'ятку, безперечно, є зображення поверхні – герб. Зауважимо, що вивчаючи зображення, зосередимо увагу на орнаментальних мотивах та окремих декоративних елементах, адже кожний географічний регіон та хронологічний період характеризуються художніми стилями, зазвичай, дослідженими в мистецтвознавстві. Як бачимо, оформлено герб у бароковому стилі з характерним для козацької геральдики бароковим картушем (фото 1а). Певні питання викликають зображення у фігурному щиті – це хрест і зірка над ним. Проведемо характеристику нанесених на експонат знаків за типами, відповідно до форми, джерельної інформації, яку вони містять.

Хрест зображений у своєму традиційному значенні – емблема християнської віри та лицарства. У самотній геральдиці українського козацтва трапляються різні модифікації хреста. Цей різновид належить до типу «грецького хреста», в якого всі сторони однакової довжини і він є символом християн східного обряду. Його виникнення відносять до V ст. [11, с. 34]. У доісторичні часи хрест використовувався в різних значеннях – як символ бога сонця, бога дощу, а також елементів, з яких створений світ: повітря, земля, вогонь і вода. У ранньому християнстві грецький хрест символізував Христа [11, с. 35]. На експонаті хрест супроводжується зображенням небесного світила – зірки, яка уособлювала в собі образ Богородиці [13, с. 547]. Козаки з вдячністю і вірою приймали заступництво і клопотання про них перед Богом Пресвятої Діви Марії – Покрови Богородиці. До неї запорожці звертались з вірою та порядком, будували храми в її честь і малювали ікони. Запорожці настільки вірили в силу Покрови Пресвятої Богородиці і настільки щиро й урочисто відзначали свято Покрови, що впродовж століть в Україні воно набуло ще й козацького змісту та отримало другу назву – Козацька Покрова. З недавніх пір 14 жовтня в Україні одне з найбільших шанованих свят – Покрова Пресвятої Богородиці відзначається ще й як день українського козацтва.

Поєднання основних символів християнства як хрест і зірка пояснюється сучасними дослідниками як поширена геральдична алегорія «благословення неба» [7, с. 554]. Очевидно, що поява таких знаків-символів – це намагання підпасти під божественний захист, на який завжди підсвідомо розраховує людина, рід діяльності якої пов'язаний із постійними загрозами для життя. А що може захистити і оберігати краще за зрозумілу тільки втаємниченим сакральну мову, на якій звертався до людей сам Господь [14, с. 156]!

Певні питання викликає ще один загадковий образ, вигравіруваний у верхній частині картуша. На перший погляд – це профільне зображення птаха із складеними крилами, схожого на водоплавного (фото 1а). Птахи в міфології багатьох народів є творцями всесвіту. У християнстві птах – символ вознесіння до Бога. Птахи сполучають світ земний і небесний, а водоплавні – аж три світи: ще й водну стихію на додачу. Аналізуючи зміст і значення зображених на експонаті знаків-символів та усвідомлюючи тяжкі поневір'яння запорожців на чужині, мимоволі згадується жалібна «Пісня про чайку», особливо популярна серед козацтва:

Ой горе тій чайці,
Часці небозі,
Що вивела чаєняток
При битій дорозі.

Чайка – це символ матері-України, яка породила діток своїх при битій дорозі, тому доля в таких дітей – нелегка, а доля матері – сумна. Чайка-мати, дітей якої знищили «женці» (загарбники-чужоземці),

образ трагічного звучання. Бо надто багато кривдників проходять битою дорогою життя і кожен з них щось має недобре до її потомства. Тож матері залишається одне: побиватись за дітьми... Пішовши в народ, пісня видозмінювалася і відома в численних варіантах. На думку автора «Історії Русів» «...означає страдницьку і гноблену Малоросію» [10, с. 256]. Сучасники розуміли її глибинний зміст: чайка і чаєнята – не звичайний літературний мотив, а поетичне оформлення певної історіософічної концепції, що окреслює долю України на роздоріжжі шляхів з варяг у греки та з Азії в Європу. Вперше пісню було надруковано в пісеннику кінця XVII – початку XVIII ст., отож можна зробити висновок, що написано її було десь наприкінці XVII ст. Існує думка, що автором твору і образу-символу України – «Чайка» є гетьман України Іван Степанович Мазепа (1644-1709) [2]. Складена наприкінці XVII ст., пісня увійшла в репертуар чумацьких пісень, а скорочений текст її надрукував відомий історик і етнограф М. Максимович як «народну» пісню в першій збірці українських пісень – «Малоросійські пісні» 1827 р. [17, с. 416]. Отже, діяльність, віра і сподівання запорожців знайшли своє відображення в їх самобутній символіці.

Не можна обійти увагою ще одне зображення чільної поверхні експонату, розміщене вздовж бічної сторони. Це один із головних геральдичних хрестів, який науковці називають «костильний хрест» або «хрест потент» (фото1). Таку назву він отримав через схожість всіх чотирьох сторін на т. зв. опорикостилі [11, с. 54-55]. За формою цей хрест нагадує «Єрусалимський», який використовували лицарі-хрестоносці. Логічно виникає питання: звідки цей знак у запорожців і як знайти йому пояснення? У християнстві Хрест – це символ страждань Христа, у житті – всі християни «несуть свій Хрест» – смиренно переносять відведені їм Господом по силі випробування, біди і страждання. Віра в те, що відпущені страждання є заслуженими, надія на те, що вони будуть подолані, переносять цей Хрест до серця людини. Ймовірно, запорожці – вірні захисники православ'я, зазнавши тяжких поневірянь на чужині, відобразили на рідній і близькій у повсякденному житті кулелійці свій Хрест і свої страждання та невмируще прагнення до щастя і свободи. Ймовірно, стародавнє українське прислів'я: «Рабів до раю не пускають» відтворює життєве кредо козаків.

Спосіб виконання напису та зображень на поверхні експонату безпосередньо пов'язаний із традиційною ремісничою технікою вирізування, гравірування.

Так, проаналізувавши зображені на експонаті геральдичні символи, зміст напису та особливості декору й техніки приходимо до висновку: у музейній колекції зберігається унікальна річ – кулелійка із самобутньою емблемою Запорозького Війська Низового Олешківської Січі 1719 р. На жаль, відсутність будь-яких літер-ініціалів, які, як правило, доповнюють геральдичні зображення, обмежує повну атрибуцію пам'ятки. Враховуючи останні археологічні та сфрагістичні дослідження пам'яток козацької доби, можна зробити припущення, що зображений герб належить одному із куренів вказаної Січі [8].

Багаторічна боротьба українського козацтва з поневолювачами викувала чудовий тип воїна – витривалого, невибагливого, спритного, умілого, здатного вести бій за будь-яких умов і з будь-яким супротивником. Про козаків як неперевершених майстрів військової справи багато написано іноземцями. Так, католицький священик А. Віміна, що побував в Україні у середині XVII ст., відмітив: «Мені траплялося бачити, як вони кулею гасили свічку, відсікаючи нагар так, наче це зроблено за допомогою щипців» [4, с. 106-107]. Кулелійці належить почесне місце серед оберегів історичної пам'яті, оскільки вона є «живим свідком» бойової звитяги козацької спільноти в боротьбі за відродження державності в Україні.

У зібранні музею зберігається ще одна реліквія запорозької еміграції – шабля курінного отамана Івана Голинька Задунайської Січі (1775-1828) – хронологічно найпізнішого етапу існування січового товариства в дельті Дунаю, на землях, підвладних Туреччині. Приділимо увагу цьому унікальному експонату та спробуємо розібратися в походженні його самого та його клинкової символіки й епіграфіки.

Клинок сталевий, викривлений, без елмані, з долами та рікасо. Широкі доли обабіч клинка утворюють виразні ребра вздовж леза. Спинка клинка широка, розложиста. Бойовий кінець однолезовий, з вістрям на лінії обуха (мал. 2). На зовнішньому та внутрішньому боці при основі – гравіровані написи та символи. У цьому контексті особливий інтерес становлять останні наукові розвідки сучасного українського зброєзнавця Д. Тоїчка, який зазначає, що конструктивні особливості клинка цієї шаблі характерні для європейської та російської зброї середини XVIII та більшої частини XIX ст., утім, в Османській імперії такі клинки теж набувають популярності в армії у XIX ст. [15, с. 269].

Ефес відкритого типу, складається з руків'я та сталеві хрестовини з перехрестям. Довгі плоскі кільйони закінчуються великими краплеподібними кульками. Нахилене в сторону леза дерев'яне руків'я закріплене на хвостовику у всадний спосіб та має підпальцеві заглиблення. Верхів'я сталеве у вигляді циліндричного ковпачка з напівсферичною голівкою, упором для мізинця та широким сталевим каптурцем. При основі руків'я скріплене сталевим окуттям. Верхів'я-ковпачок із металевим упором у формі

дзьоба, за думкою науковця, є модерним наслідуванням старих османських корабель (мал. 2). Він також може бути результатом розвитку традиційного виступа-обмежувача, який нерідко зустрічається на османській та мамелюцькій зброї XV-XVII ст. [15, с. 270]. Загалом, форма ефесу розглядуваного експонату не є унікальною: ятагани й шаблі з такими голівками, руків'я з «анатомічними» підпальцевими заглибленнями й відкритими гардами різного походження побутували на теренах Османської імперії в першій половині XIX ст. [20, с. 151]. У цілому клинок зберігся в непоганому стані, хоча вкритий сіткою глибоких подряпин та слідами механічних ушкоджень. Ефес перебуває в доброму, майже відмінному стані. Піхви втрачені.

Поглянемо зблизька на експонат та спробуємо розібратися в клинковій символіці та епіграфіці. За мовою та походженням написи на клинку можна поділити на дві групи. До першої належать тексти, виконані осmano-турецькою мовою. На зовнішньому боці клинка, впоперек штаби на рікасо вибито напис: **۵۶ نومره**, що в перекладі читається «номер 56» [15, с. 270]. Враховуючи думку ще одного авторитетного дослідника-зброєзнавця Бранка Богдановича, відзначимо, що номери зброї, приписані до військових підрозділів, виробничо-торгівельні тавра, так само як емблеми родів військ, зображення державних символів і герба починають з'являтися на турецькій зброї від часів військових реформ турецького султана Селіма III (1789-1807) [1, с. 76-77].

На спинші клинка при п'яті осmano-турецькою мовою вигравірувано наступний напис: **ترسانهء عمره معمولا تندن در**, який в перекладі читається – «Це один з виробів імперського арсеналу» (Терсане-і аміре) [15, с. 270]. Терсане-і Аміре (Султанська верф) – військово-морська база Османської імперії у XVIII-XIX ст., яка знаходилась у Стамбулі – на узбережжі затоки Золотий Ріг.

Отже, з дослідженого випливає, що клинок був власністю турецького арсеналу, і подібні шаблі служили в Османській імперії від самого початку XIX ст. як статутна загальноармійська зброя.

До другої групи написів належать кириличні тексти, розміщені обабіч клинка. На зовнішній стороні великими літерами на рікасо вздовж штаби вирізаний напис:

«ІВАНЪ ГОЛЫНЬКО АТАМАН КАРЕНА И ~ го»

«ІВАН ГОЛИНЬКО ОТАМАН КУРЕНЯ [ПРАКЛІІВСЬКОГО(?)] або [ІВАНІВСЬКОГО](?)»

На внутрішній стороні:

«СЪЧИ ДАНАЙСКОЙ ЗАПОРОЗСКОЙ» (мал. 2а).

«СЕЧИ ДУНАЙСКОЙ ЗАПОРОЖСКОЙ»

Та вздовж п'яти:

«#awз» – це дата, позначена літерами старої церковнослов'янської кирилиці. Згідно правил позначення чисел, тисячі зображувались тими ж літерами, що і одиниці, але з додаванням особливого знаку «#» перед буквою. Отже – **«#a»** – 1000; **«#w»** – 800; **«з»** – 7, звідси **«1807»** рік [9, с. 120]. Гравірування написів виконано на аматорському рівні.

Розглянемо лексичні форми, прийняті в написах. Вочевидь – рівновеликі, витягнуті по-вертикалі літери розміщені симетрично, на однаковій відстані одна від одної. У написі вказано прізвище й громадську посаду власника зброї таким вільним і вправним письмом, яке притаманне тільки особі, добре обізнаній з лексичними правилами письма кінця XVIII – початку XIX ст. Саме в цей період найбільшим був вплив російського («северорусского») письма на українське, завдяки чому форма і метод зображення літер набувають спільного характеру з російським письмом [16, с. 145].

Виняткове значення для вивчення досліджуваного предмету має доповнення зазначених написів датою. Саме наявність дати з великою достовірністю атрибутує пам'ятку 1807 роком і, на наш погляд, зміцнює зв'язок з іменем свого власника – курінного отамана Івана Голинька Задунайської Січі. Цій думці додає вагомості історико-культурний контекст, в якому зброя і власник формувалась. Запорожцям за Дунаєм довелося важко і жити, і воювати в складній ситуації російсько-турецьких воєн кінця XVIII – початку XIX ст., коли Туреччина почала поступатися Російській імперії підвладними територіями, при цьому використовуючи задунайців, як військові формування в боротьбі проти російських армій та балканських народів, які повставали проти турецького ярма. Для таких національних військових формувань султанський уряд налагодив випуск їхньої традиційної зброї – килиджа, шашки й кинджала-ками [1, с. 67]. Додамо, більшість клинків султанський уряд закуповував в Європі, насамперед у Франції, а також шаблі в Османській імперії на зразок європейських вироблялися і на місцевих державних підприємствах, і у провінційних майстернях у стародавній спосіб [1, с. 55].

З глибокої давнини існувала традиція нагородження за бойові заслуги коштовною зброєю, а серед козацтва – трофейними шаблями турецького, перського, польського, молдавського походження, здобутими в боях як воєнна здобич. На клинку цих шабел робився напис, який вказував, хто і за що нагороджував. У досліджуваному зразку, скоріш за все, від початку шабля була дійсно власністю імперського арсеналу, про що свідчать вище зазначені номер та напис клинка. Потім, ймовірно за все, перебуваючи на службі в турецького султана, Іван Голинько, як представник козацької старшини, отримав собі шаблю із імперського арсеналу як винагороду «за заслуги» у 1807 р., зробивши ще один напис – «свій», який вказував на власника зброї зрозумілою для всіх козаків, рідною і близькою мовою.

На жаль, історія надходження, по суті, меморіальної реліквії до музею невідома. Скупі нотатки музейних інвентарів обмежуються написом: «Старі музейні фонди» [5]. Тільки багата уява трансформує, образно висловлюючись, «передмузейний» період пам'ятки в площину більш або менш логічних гіпотез, досконалих чи вразливих версій.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можемо тільки поради́ти за музей, якому вдалося поповнити і зберегти свої фонди особистою зброєю задунайської старшини, яка в музейних і приватних зібраннях зустрічається надзвичайно рідко.

Список використаних джерел та літератури

1. Богданович Б. Холодное оружие Османской империи и Албании / Б. Богданович. – М., 2011. – 152 с.
2. Лавренчук В. Образ Мазепи в українській ліриці XIX ст. / В. Лавренчук. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: archive.nbuv.gov.ua.
3. Мицик Ю. Запорозькі лицарі булави / Ю. Мицик // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва. – Київ, 2007. – 1216 с.
4. Мицик Ю. Як козаки воювали / Ю. Мицик, С. Плохій, І. Стороженко. – Дніпропетровськ, 1990. – 302 с.
5. Національний музей історії України (НМІУ). – Інвентарна книга групи «Зброя» – «З». – Т. 1. – Інв. № 3 – 59.
6. НМІУ. – Інвентарна книга групи «Зброя» – «З». – Т. 3. – Інв. № 3 – 1594.
7. Панченко В. Відображення світогляду українського козацтва в міській геральдиці Гетьманщини / В. Панченко // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва. – Київ, 2007. – 1216 с.
8. Паталах О. Геральдична спадщина Херсонщини та Миколаївщини / О. паталах. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: http://www.artkavun.kherson.ua/geraldichna_spadschina_hersonschini_ta_mikolavschini.htm.
9. Постникова-Лосева М. М. Золотое и серебряное дело XV-XX вв. / М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова. – М., 1983. – 385 с.
10. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків / О. Рігельман. – Київ, 1994. – 768 с.
11. Серафимов Б. Кресты: формы, награды, символы / Б. Серафимов. – СПб, 2003. – 96 с.
12. Сидоренко В. «Року 1719...» / В. Сидоренко // Україна. – 1969. – № 43. – 26 с.
13. Ситий І. Гетьманські та козацькі печатки (українська сфрагістика) / І. Ситий // Україна – козацька держава. Фотоальбом. – Київ, 2007. – 1216 с.
14. Тоїчкін Д. Класифікація та зміст символіки на клинковій зброї XV-XIX ст. в українських музеях: геральдика, епіграфіка, орнаментика / Д. Тоїчкін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. – Київ, 2011. – Вип. 17. – 216 с.
15. Тоїчкін Д. Клинкова зброя козацької старшини XVI – I пол. XIX століть. Проблеми атрибуції та класифікації / Д. Тоїчкін // Клинкова зброя отаманів Задунайського козацтва – Київ, 2013. – 464 с.
16. Чаев Н. С. Русская палеография / Н. С. Чаев, Л. В. Черепнин. – М., 1946. – 212 с.
17. Шаров І. Ф. Сто видатних імен України / І. Ф. Шаров. – Київ, 1999. – 499 с.
18. Щербак В. Козацькі Січі – гнізда волі / В. Щербак, В. Ленченко // Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва. – Київ, 2007. – 1216 с.
19. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – Київ, 1990. – Т. 1. – 319 с.
20. Elgood R. The Arms of Greece and Her Balkan Neighbors in the Ottoman Era / Robert Elgood. – N. Y.: Thames & Hudson, 2009. – 253 p.

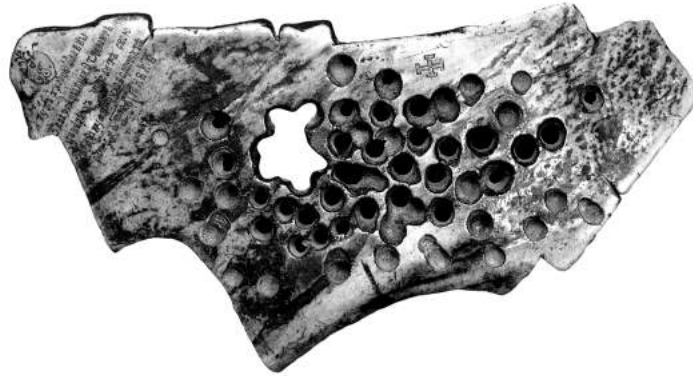

Рис.1. Загальний вигляд кулелійки з Олешківської Січі.

Рис.1а. Герб, напис та дата, вигравірувані на зовнішній поверхні виробу.

Рис.2. Шабля курінного отамана Івана Голинька Задунайської Січі. Загальний вигляд.

Рис.2а. Напис на лезі шаблі: «СЕЧИ ДУНАЙСКОЙ ЗАПОРОЖСКОЙ»